

Atıf / Citation

MAİRAMEK KYZY, L. (2025). "20. Yüzyılın Başlarında Kazaklardan Derlenen Üc b. Unük Efsanesi". *Gazi Türkiyat*, 36: 197-216.

Geliş / Submitted

05.02.2025

Kabul / Accepted

18.04.2025

DOI

10.34189/gtd.36.010

20. YÜZYILIN BAŞLARINDA KAZAKLARDAN DERLENEN ÜC B. UNÜK EFSANESİ

The Legend of Üc b. Unük Compiled from Kazakhs in the Early 20th Century

Lira MAİRAMEK KYZY*

Öz

19. yüzyılın ikinci yarısında Çarlık Rusyası, Türkistan'ı ele geçirince bölgeyi derinlemesine inceleme faaliyetlerini başlatmış ve bu süreçte birçok önemli araştırma gerçekleştirilmiştir. Bu araştırmalardan öne çıkan isimlerden biri Abubakir Ahmetcanoviç Divayev olmuştur. Divayev, Türkistan'ın çeşitli bölgelerinden derlediği anlatılarla bölgenin halk edebiyatına önemli katkılarda bulunmuştur. Özellikle 20. yüzyılın başlarında Kazakistan'ın Jambul bölgesinden derlediği Üc b. Unük efsanesi, Kazaklar arasında yaygın olmasıyla Divayev'in dikkatini çekmiştir. Efsane, 1908'de Kazan'da "Kirgizskaya Legenda o Vethozavetnom Velikane Adje (Oge)" (Eski Ahit Devi Âc Hakkında Bir Kazak Efsanesi) adıyla yayımlanmıştır. Yayında efsanenin Arap harfli metni, Kiril harfli transkripsiyonu ve Rusça tercümesi bir arada sunulmuştur. İsrâiliyat kaynaklarına dayanan ve farklı rivayetler barındıran çok katmanlı bir yapıya sahip olan bu efsane, Kazaklar arasında Âc, Alan Kasar, Alan Kasar Alif, Alpamış adlarıyla varyantlaşmıştır. Efsaneyi değerli kılan bir diğer husus, dönemin Jambul ağzını yansıtacak biçimde bir Jambul sakininin ağzından kaydedilmesi ve Arap harfli metin Kiril harflerine aktarılırken, yazı dili ile konuşma dili arasındaki farklılıklara dikkat edilerek bölge ağzının titizlikle transkripsiyonda işaretlenmesidir. Bu çalışmada, Arap harfli metin Latin harflerine aktararak Çağatay Türkçesi yazı diline yansıyan Kazakçanın belirgin özellikleri üzerinde durulmuş ve Divayev'un transkripsiyonundan hareketle Jambul ağzının bazı özellikleri incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Divayev, derleme, Üc b. Unük efsanesi, Kazakça, Jambul ağzı.

Abstract

In the second half of the 19th century, when Tsarist Russia conquered Turkestan, it began to study the region in depth, and much important research was carried out. One of the most prominent figures in these studies was Abubakir Akhmetjanovich Divayev. Divayev made important contributions to the folk literature of the region with the tales he

* Öğr. Gör. Dr., Fırat Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Elazığ/TÜRKİYE. lira1990@inbox.ru, ORCID: 0000-0002-8601-8011

collected from various regions of Turkestan. In particular, the legend of Üc b. Ünük, which he collected from the Jambyl region of Kazakhstan in the early 20th century, attracted Divayev's attention because it was widely known among Kazakhs. The legend was published in Kazan in 1908 under the title "Kirgizskaia Legenda o Vetxozavetnom Velikane Adje (Oge)" (A Kazakh Legend About the Old Testament Giant Äc). The publication presents the Arabic text, the Cyrillic transcription and the Russian translation of the legend. This legend, which has a multi-layered structure based on the sources of the Jewish and contains different narratives, has been variously referred to by the Kazakhs as Äc, Alañ Kaşar, Alañkaşar Alıf, Alpamıs. Another point that makes the legend valuable is that it was recorded from the mouth of a Jambyl inhabitant in a way that reflects the Jambyl dialect of the time, and when the Arabic text was transferred to Cyrillic, the regional dialect was carefully marked in the transcription, paying attention to the differences between the written language and the spoken language. In this paper, the characteristics of the Kazakh language as reflected in the Chagatay written language through the transfer of the Arabic text to Latin letters are highlighted, and some characteristics of the Jambyl dialect are analysed on the basis of Divayev's transcription.

Keywords: Divayev, compilation, the legend of Üc b. Ünük, Kazakh, Jambyl dialect.

GİRİŞ

Bilim ve sömürgecilik, tarih boyunca birbirlerinden beslenmiş ve iç içe geçmiş iki olgudur. Birinin güçlenmesi, diğerine finansal destek sağlamış, böylece birbirini pekiştiren bir döngü ortaya çıkmıştır. Özellikle 18. yüzyılda İskoç Aydınlanması ile Britanya'nın sömürge gücü ve vizyonu birleşince bilimsel araştırmalar büyük bir finansal ivme kazanmıştır. 1768'de Kaptan James Cook'un Pasifik'e yaptığı keşif yolculuğu sırasında, yanında taşıdığı onlarca bilim insanı sayesinde astronomi, botanik, coğrafya, antropoloji ve zooloji gibi alanlarda önemli veriler toplanmıştır. Bu, bilimsel keşiflerin ve askerî seferlerin iç içe geçtiği bir gelenek hâlini almış; 18. ve 19. yüzyıllarda Avrupa'dan yapılan neredeyse her askerî harekâta bilim insanları da dâhil edilmiştir. Örneğin, Napolyon 1798'de Mısır'ı işgale giderken yanına 165 bilim insanı alarak Mısır tarihi ve piramitler hakkında önemli bulgulara imza atmıştır. Benzer şekilde İngilizler, Hindistan'ı fethederken altmış yıl sürececek bir araştırma başlatarak bölgenin haritasından doğal kaynaklarına, tarihinden diline kadar pek çok değerli veri elde etmiştir. Bu veriler, sadece bilimsel bilgi için değil, aynı zamanda sömürgeci politikaların dayanağı olarak kullanılmıştır (Özdemirci 2023: 109, 96-98; Adas 2008: 169-170). Benzer bir süreç Çarlık Rusyası için de geçerlidir. 19. yüzyılın ikinci yarısında Türkistan'ın Rusya'ya ilhakı, Rus araştırmacıların bölgedeki hanlıklara erişimini kolaylaştırmış ve bu bölgenin derinlemesine incelenmesine olanak tanımıştır. Çarlık Rusyası, Türkistan'a yönelik araştırmalar başlatmış, bu araştırmalar sonucunda bölgenin tarihi, coğrafyası, etnografyası, jeolojisi ve tarımı gibi birçok alanda kapsamlı veriler elde edilmiştir. Ancak bu araştırmalar, büyük ölçüde Çarlık Rusyasının sömürgeci çıkarlarını gözetten bir çerçevede şekillenmiş, bölge halklarının yaşamına dair pek çok konuda belirgin bir tek taraflılık içermiştir (Yepifanova 1962: 5-6). Bu durum, söz konusu araştırmaların, bölgenin stratejik, ekonomik ve askerî değerini anlamaya ve bölge halkının hayatını kontrol altına almaya yönelik bir araç olarak kullanıldığını göstermektedir. Ancak tüm bunlar bir kenara bırakıldığında, bölgede

yapılan her türlü araştırma, elde edilen her türlü veri değerli bir kaynak olarak kabul edilmelidir. Zira bu çalışmalar, alan araştırmalarına önemli bir ışık tutmakta ve bilimsel gelişmeler için temel oluşturmaktadır.

Bu noktada, 19. yüzyılın ikinci yarısında Türkistan'da araştırma ve derleme faaliyetlerinin en önemli isimleri Doğu bilimciler Nikolay Petroviç Ostroumov, Nikolay Fyodoroviç Katanov, Grigoriy Nikolayeviç Potanin, Fyodor Vladimiroviç Poyarkov, Aleksandr Nikolayeviç Samoyloviç, Vasiliy Vasilyeviç Radlov, Nikolay Nikolayeviç Pantusov'dur. Bunun yanı sıra, Başkurt kökenli halk bilimci ve etnograf Abubakir Ahmetcanoviç Divayev (1855/56-1933) de Türkistan'ın çeşitli bölgelerinde yaptığı önemli çalışmalarla bu alanda değerli katkılarda bulunmuştur. Özbek, Kazak ve Kırgız halklarından atasözleri, bilmeceler, destanlar, masallar ve efsaneler gibi halk ürünlerini derlemiş ve bu alanda pek çok kıymetli eser ortaya koymuştur (Lunin: 1974: 156). Divayev'in 1891 yılında Çimkent ve Evliya Ata eyaletlerinde Kazaklardan derlediği masallar¹ ve 1892'de Sır Derya bölgesindeki halklardan topladığı masal ve fabllar², dönemin halk anlatıları için önemli örnekler arasında yer almaktadır. Divayev'in dikkate değer kayıtlarından biri ise, Kazaklardan derlediği Arap Harfli Üc b. Unük efsanesidir.

Üc b. Unük, İsrâiliyat kaynaklarında Og³ olarak bilinmektedir (Bozkurt 2012: 35). Og ile ilgili anlatıların, *Ugarit mitolojisi – İbranice İncil geleneği – Fenike geleneği* olmak üzere üç aşamalı bir gelişimden evrildiği söylenebilir (Karl van der Toorn 1999: 638-639). Og, Eski Ahit'te toprakları Transüdü'nün kuzey bölgesini kapsayan eski Amorit kralı *Başanlı Og* olarak anlatılmaktadır. Bilim dünyasında Og, a-) *ilahi bir varlık*; b) *insan kral*; c) *sonradan ilahi bir varlığa dönüşen hem ilahi varlık hem de insan kral* olmak üzere çeşitli şekillerde tanımlanmaktadır. Mitolojik bir dev olarak da bilinen Og'a dair *ölüler diyarı, tufanlar ve yer altı dünyasıyla olan ilişkilerini* konu alan pek çok mit ve efsane bulunmaktadır (McAfee 2022: 389, 391). Og'un İslami metinlerdeki anlatımı, İsrâiliyat kaynaklarına dayanmaktadır. Og, İslam kaynaklarında *Üc, Āc, Ūk, Anak/Anāk* gibi isimlerle geçmektedir (Bozkurt 2012: 34). Elimizdeki metinde ise *'Āc* adıyla anılmaktadır.

Bu efsane, 20. yüzyılın başlarında Sır Derya bölgesinin Evliya Ata (Jambıl) ilçesine bağlı Tas Töbe köyünde yaşayan Molla Tawke Nurabayev'in ağzından kaydedilmiştir. Molla Tawke efsanenin sonuna doğru, Üc b. Unük ile ilgili anlatıların *Kıssaşü'l-Enbiyā* ve *Şāh-nāme* eserlerinde yer aldığını belirtmektedir. Efsane, 1908 yılında Kazan'da Divayev ile halk bilimci Valter Nikolayeviç Anderson tarafından *Kirgizskaya legenda o vethozavetnom velikane Adje (Oge)* (Eski Ahit devi Āc hakkında bir Kazak efsanesi) adıyla yayımlanmıştır. Yayında Katanov'un ön sözü, Arap harfli metin, metnin Kiril harflerine aktarımı, Rusça tercümesi ve efsanesinin kökenleri ve varyantları üzerine açıklamalar yer almaktadır. Ön sözde Katanov, Üc b. Unük efsanesinin Eski Ahit

aracılığıyla Müslüman, Yahudi ve Hristiyan dünyasında geniş bir yayılma alanı bulunduğunu vurgulamaktadır.

Bu efsanenin farklı bir varyantı, 1899 yılında Divayev tarafından yayımlanmıştır. Bu varyant da Kazaklardan derlenmiş olup, *Kışsa-yı Alaḡkasar Alıf* başlığını taşıyan Arap harfli metin ile Rusça tercümeden oluşmaktadır. Divayev bu yayında, söz konusu efsanenin Kazaklar arasında oldukça yaygın olduğunu ve *Alpamis* adıyla da bilindiğini ifade etmektedir (Divayev 1899: 292).

1. EFSANENİN KONUSU

Efsane sade bir nesir diliyle yazılmıştır ve olaylar, Ūc b. Unūk'un etrafında şekillenmiştir. Rivayete göre, Ūc, Hz. Ādem'in kızı Ānūk'tan doğmuş, büyümüş ve devasa boyutlara ulaşmıştır. Tufan sırasında Nuh Peygamber'in kavmi sularla boğulurken dağların tepelerinden sular kırk arşın yükselir. Ancak Ūc, o kadar uzun boylu bir yaratık ki sular onun sadece dizine kadar ulaşır. Nuh'un gemisinin bir ucundan tutarak suların üstünde yürür. Büyük nehirlerde yayın (< *cayın*) balıklarını avlar, onları güneşte kızartıp afiyetle yer. Bir gün Nuh Peygamber gemi yaparken dört tahta eksik kaldığını fark eder. Allah'tan, Nil Nehri'nin çatal ağzındaki (< *oṭrav*) dev bir çınar ağacının getirilmesi, bu işe Ūc'un gönderilmesi, karşılığında onun karnının doyurulması gerektiği emri gelir. Nuh Peygamber, Allah'a yalvararak Ūc'un karnını doyurmanın mümkün olmadığını söylese de Allah, kudretiyle Ūc'un karnını doyuracağını bildirir. Ūc, çınar ağacını söküp getirir ve gemi inşası tamamlanır.

O zamanlar Semerkant'ta Efrāsiyāb (< *Āprasyāb*) adında bir padişahın hüküm sürdüğü bir şehir vardır. Şehir halkı, Ūc'a odun getirmesini söyler ve karşılığında yemek (< *tamak*) vermeyi vaat ederler. Ūc, şehir için odun taşır ve halk bu odunu tam üç yıl boyunca kullanır. Ancak bir gün Ūc, halktan kendisine bir kadın bulmalarını ister. Halk, devasa bir çukur kazarak içini kesilen kurbanların kanı, ciğeri (< *öpke*), yünü ve pamuklarla doldurur. Ūc'a "Al sana kadın, sana insan soyundan kadın olmaz" derler. Fakat Ūc akılsızlığından zina işler. Bunun sonucunda Allah'ın kudretiyle Ye'cüc ve Me'cüc ortaya çıkar. Bu yaratıklar Kaf Dağı'ndaki dev periler tarafından tutsak edilmiştir. Öfkelenen Ūc, şehre çok büyük bir zarar verir. Bacaklarını şehrin iki kenara koyarak (< *taltay-*) dışkısını bırakır ve şehir halkı onun bu eylemi altında helak olur.

Rivayete göre, Rüstem Dāstān Pālvān, yeryüzünün en güçlü pehlivanıdır. Ūc ondan gıyaben (< *gāibāne sırtınan*) korkmaktadır. Bir gün ikisi karşılaşır ve Ūc, Rüstem'i tanımadan onu yakalar. Rüstem, Ūc'un kolları arasından kurtulmak için hareket etmeye başlar. Ūc "Niye hareket ediyorsun?" diye sorar. Rüstem ise "Şu toz duman (< *çaṇ*) içinde görünen Rüstem'dir, onu çağıracağım" der. Ūc bu sözleri duyunca kucakladığı Rüstem'i bırakır ve kaçar.

Başka bir rivayete göre, Tüyme Kent'te⁴ Kökürçin Han⁵ adında bir hükümdar ve onun güzeller güzeli kızı Tüyme Sulu yaşamaktadır. Üc, kızın namını duyar ve hükümdara bir görücü (< *cavçı*) yollar. Kızın babası, Üc'a Taş Akır⁶ kaya parçalarını göstererek "Kızımın ağırlığı için bunun gibi taştan bir kale (< *korğan*) yap, hiçbir düşman bu kaleyi ele geçiremesin, altından da Talas Irmağı aksın" der. Üc bu teklifi kabul eder ve kaleyi yapmaya başlar. Bir gün Tüyme Sulu ovaya seyre (< *seyl temāšāh*) çıkar. Üc, kızı görünce (< *közi tüş-*) aşka düşer ve kendini kaybeder (< *'āşıklıktan kuvat medārı kit-*). Sevdasından kaleyi yapamaz hâle gelir. Kendine geldiğinde (< *ési kir-*) utanarak oradan kaçır. O sırada Mısır'da Musa Peygamber yaşamaktadır. Üc da Mısır'a gider. Allah, Musa'ya Üc'un ölümünün onun elinden (asasından) olacağını bildirir. Musa Peygamber'in boyu kırk arşındır. Zıpladığında bir kırk arşın daha yükselmektedir. Böylelikle boyu seksen arşına ulaşır ve asasıyla Üc'un topuğuna vurur. Allah'ın kudretiyle Üc'un ayağı çok acır, dayamayıp Nil Nehri'ne ayağını sokar. Bu sırada Hz. Azrail, Allah'ın emriyle Üc'un canını alır. Vücudu orada kalır, uyluk kemiği (< *ortan ciligi*) ise Nil Nehri üzerinde bir köprü hâline gelir. Yıllar boyu bu kemiğin içinden kervanlar geçer ve kemik her yıl bir kez yağlanır.

Rivayetlere göre Üc, son derece uzun ve güçlüdür fakat akılsızdır. Bu yüzden halk ona *Alan Kassar* lakabını vermiştir.

Nuh Peygamber, Üc'un karnını doyurmakla görevlendirilir (< *minnet-dār bol-*). Nuh ile Nil Nehri arasındaki mesafe üç aylık bir yoldur ve Üc'un bir adım aralığı bir günlük mesafedir. Üc, çınara bir günde ulaşır ve sabahında ağacı getirir. Nuh'a "Bana yemek ver, karnımı doyur" der. O anda Allah, Hz. Cebrail aracılığıyla Üc'a iki ekmek gönderir. Cebrail, Üc'a ekmeği besmele ile yemesini söyler. Üc, besmeleyle ekmeklerden birini yer ve Allah'ın kudretiyle bir ekmekle karnını doyurur. Bu, Üc'un hayatında karnının doyduğu tek an olur.

Görüldüğü üzere, Üc b. Unük efsanesi farklı rivayetlerden oluşmaktadır. Anderson bunu dikkate alarak efsaneyi 14 madde altında değerlendirmektedir:

1. Üc'un kökeni
2. Üc'un boyu
3. Tufan sırasında Üc'un nerede bulunduğu
4. Üc'un neyle beslendiği
5. Üc'un Nuh Peygamber'e gemi inşası için çınar ağacı getirmesi
6. Nuh Peygamber'in Üc'u beslemesi
7. Üc'un Efrāsiyāb padişahın halkına odun taşıması
8. Üc ve kanlı çukur; Ye'cüc ve Me'cüc'un ortaya çıkışı

9. Ūc'un Efrāsiyāb'ın halkını harap etmesi
10. Ūc ve Rüstem
11. Ūc'un Tüyme Sulu'ya âşık olması ve kale inşa etmesi
12. Musa Peygamber'in Ūc'u öldürmesi
13. Ūc'un uyluk kemiğinin Nil Nehri üzerinde köprü hâline gelmesi
14. Ūc'un karakter özelliği ve Alaṅ Kassar lakabını almasının sebebi (Divayev ve Anderson: 1908: 22).

Bu durum, efsanenin çok katmanlı bir yapıya ve tematik çeşitliliğe sahip olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Efsanede yer alan farklı olaylar ve durumlar, anlatının zaman içinde halk arasında şekillendiğini ve unsurlar eklenerek evrildiğini göstermektedir. Örneğin, Ūc'un hem kahraman hem de kötü karakter olarak algılanması, efsanenin sosyal ihtiyaçlar doğrultusunda nasıl değiştiğinin bir göstergesidir. Bu da efsanenin hem mitolojik hem de toplumsal bir boyut taşıdığını, aynı zamanda kültürler arası etkileşimlere açık bir yapı sergilediğini gözler önüne sermektedir.

Bir diğer dikkat çekici nokta ise, Jambıl eyaletinde yer alan *Tüymekent*, *Tas Akır* ve *Talas Irmağı* gibi coğrafi mekân adlarının efsanede yer almasıdır. Bu da efsanenin coğrafi etkenler doğrultusunda dönüştüğünü ve farklı varyantlar kazandığını göstermektedir.

2. METNİN DİL ÖZELLİKLERİ

Arap harfli metin incelendiğinde Çağatay Türkçesi yazı dilinin bütünlüğünün korunduğu görülmektedir. Ancak kayda değer bir diğer önemli husus, Kazak konuşma diline ait bazı özelliklerin yazı diline dâhil edilmesidir. Bu konuda metinde göze çarpan belirgin özellikler şunlardır:

1. Günümüz Kazakçasında kelime başı *j*- sesi metinde *cim* (ж) ile gösterilmiş, bu durum bazı örneklerde *y* ~ *c* seslerinin karışık yazımını meydana getirmiştir: *cer* ~ *yer* "yer", *ce*- ~ *ye*- "yemek", *cıl* ~ *yıl* "yıl". Metinde *yokarı* "yukarı", *yürü*- "art fiil", *yasa*- "yapmak", *yet*- "yetmek", *yağla*- "yağlamak", *yer yüzi* "yeryüzü", *yiber*- "göndermek; art fiil" gibi örnekler düzenli olarak *y* ile yazılırken *çok* "yok", *cilik* "kemik", *cük* "yük", *caw* "düşman", *cayın* "yayın balığı", *caḡ*- "yakmak", *cavçı* "görücü" örnekleri sadece *c* ile yazılmıştır.

2. Üç noktalı *ḡ* ile belirtilen çift dudak *w* ünsüzü görülmektedir: *taw* "dağ", *tawıp* "bulup", *anaw* "şu", *caw* "düşman", *sırḡaw* "hasta".

3. Metinde dört yerde $s > \text{ş}$ ses değişimiyle *ustı* (< *uşı*) “şu” ve tek örnekte *sol* (< *şol*) “o, bu” işaret zamirleri görülmektedir.

4. Art damak ünsüzü *k*, ek alarak iki ünlü arasında kalınca *ğ*’ya dönüşmektedir: *cağar iken* “yakar imiş”, *boğının* “bokunun”, *korğan soğup* “kurgan örüp”, *ağuzup* “akıtıp” vs.

5. Ayrılma hâli *-dIn*, *-dAn*, *-tan*, 3. teklik şahıs iyelik eklerinden sonra ise *-nAn* şekillerinde görülmektedir: *andın* “ondan”, *Hudāy Tebārek ü Te’ālādın* “Allahutaala’dan” *Hazret-i Cebrā’ildin* “Hz. Cebrail’den”, *deryālardan* “nehirlerden”, *‘aklı çoklıkdan* “akılsızlığından”, *‘aşıklıkdan* “aşktan”, *aradan* “aradan”, *cerden* “yerden”, *taştan* “taştan”, *başman* “tepesinden”, *tizesinen* “dizinden”, *içinen* “içinden”.

6. Bazı sözcüklerin ikili yazımı dikkat çekmektedir: *Quday ~ Hudāy ~ Hudā* “Allah”, *tavıp ~ tawıp* “bulup”.

7. Günümüz Kazakçasında *-AtIn* biçiminde görülen sıfat-fiil eki, tek örnekte *caw almaytun bir korğan* “düşman zaptedemeyecek bir kurgan” şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

8. Tek örnekte *-pdur/tur* kipindeki *dur*’un ünlüsü düzleşmektedir: *zinā kılupdır* “zina işlemiş”. Tek örnekte *tur-* fiilinin *-r* sesi düşmekte ve önündeki ünlü düzleşmektedir: *helāk boluptı* “helak olmuş”. Burada *-updır* ve *-uptı* yapıları o dönem için ağız özellikleri olarak düşünülebilir.

9. *+A/y + dur- + kişi zamiri* şimdiki zaman yapısındaki *dur-* fiilinin *-r* sesi üç örnekte düşmekte ve önündeki ünlü düzleşmektedir: *yağlap koyadı* “yağlar, yağlıyor”, *kiltürüp beredi* “getirir”, *bolmaydı* “olmaz”. Birinci, ikinci teklik ve birinci çokluk şahısta *-dur* fiili düşmektedir: *toyğuza-men* “doyururum”, *çakıra-men* “çağırırım”, *hareket kıla-sen* “hareket ediyorsun”, *tamağ bire-miz* “yemek verimiz”.

10. Tek örnekte *-ğanda* zarf-fiil eki görülmektedir: *keme yasağanda* “gemi yaptığında”.

11. Tek örnekte *dek* edatının bitişik yazılarak eklediği görülmektedir: *kozıdek* “kuzu gibi”.

12. Tek örnekte $s > t$ ve $\text{ç} > \text{ş}$ ses değişimleriyle *sıç-* fiili *tış-* “dışkılamak” biçiminde görülmektedir.

3. DİVAYEV’UN TRANSKRİPSİYONUNDAN HAREKETLE JAMBIL AĞZI

19. yüzyılın sonlarına doğru Kazakça üzerine yapılan çalışmalar, farklı bölgelerinden elde edilen örneklerle şekillenmiştir. Örneğin, İlminskiy⁷ ile Katarinskiy’in⁸ çalışmaları Kazakçanın Batı ağzını, Melioranskiy’in⁹ araştırmaları

Kuzeydoğu ağzını ve Terent'yev'in¹⁰ çalışması Güney ağzını esas almıştır (Amancolov 1953: 89). Divayev'in Kazak halk anlatıları derlediği çalışmalar ise, ağırlıklı olarak Güney Kazakistan'a ait zengin bir kültürel mirası yansıtmaktadır. Bu derlemeler, bölgenin özgün dil özelliklerini, yani Güney Kazak ağzını son derece ayrıntılı bir biçimde gözler önüne sermektedir (Amancolov 1959: 208). Elimizdeki metin de bu durumu destekler niteliktedir. Divayev, Üc b. Unük efsanesini Kiril alfabesine aktarırken yazı dili ile konuşma dili arasındaki farklılıklara dikkat etmiş ve Kazak konuşma dilini esas almıştır. Divayev'in transkripsiyonuna bakıldığında, efsanenin derlendiği bölgeye -Jambıl ağzına¹¹- ait bazı dil özellikleri öne çıkmaktadır. Bu özellikler, özellikle ünlü değişimleri ile sözcüklerin sesletimindeki farklılıklarla kendini göstermektedir:

3.1. Ünlüler

ä ünlüsü

Bu ses için Arap harfli metinde *elif* işareti kullanılmaktadır. Divayev'in ä ile gösterdiği bu ses, günümüz Kazakçasındaki geniş, düz ə sesi olarak düşünülebilir. Metinde bu ses genellikle ikinci hecede görülmektedir: *ekäyät* (< hikâyet) "hikâye", *ikän* (< iken) "imiş", *kemä* (< keme) "gemi", *cibär-* (< yiber-) "göndermek", *seksän* (< seksen) "seksen", *eräkät* (< hareket) "hareket", *cerdän* (< cerden) "yerden" vs.

ā ünlüsü

Bu ses alıntı sözcüklerde görülmektedir. Sesin üzerindeki çizgi işareti uzunluğu¹² belirtmektedir: *sār* (< şehir) "şehir", *ām* (< hem) "hem", *āl* (< hāl) "hâl", *ār* (< her) "her".

ā ünlüsü

Bu ses tek örnekte görülmektedir: *nāyatsız* (< nihāyetsiz) "inanılmaz derecede".

à ünlüsü

Bu ses alıntı sözcüklerde görülmektedir ve nasıl telaffuz edildiği belirsizdir: *kārık* (< ğarık) "suya batma", *Tabarak u Tağāla* (< Tebārek ü Te'ālā) "Allahutaala", *Kudayā* (< Hudāyā) "Ey Allah'ım", *zurıyāt* (< zürriyād) "soy, nesil", *zinā* (< zinā) "zina", *paydā* (< peydā) "peyda" vs.

ÿ ünlüsü

Bu ses, alıntı sözcüklerdeki ū sesinin karşılığı olarak görülmektedir: *Anük* (< Ānük) "Unük", *мазкүр* (< mezkūr) "adı geçen".

ĩ ünlüsü

Bu ses tek örnekte görülmektedir: *Nĩl* (< Nĩl) "Nil".

İ ünlüsü

Divayev bu sesi örneğinde görüldüğü gibi altı kavisli bir i sesiyle göstermiştir. Bu sesin günümüz Kazakçasındaki kısa, neredeyse ı'ya yakın i ünlüsü olduğu düşünülebilir. Örnekleri şunlardır: *ceri* (< ceri) "yeri", *kemäşiniñ* (< kemesinin) "gemisinin", *bir* (< bir) "bir", *pişir-* (< pişir-) "pişirmek", *keltir-* (< kiltir-) "getirmek", *cibür-* (< yiber-) "göndermek", *miñän* (< ilen) "ile" vs.

Ö ünlüsü

Bu ses, günümüz Kazakçasından farklı olarak ikinci hecede de görülmektedir: *köp* "çok", *tört* "dört", *kötör-* (< köter-) "kaldırmak, taşımak", *kündördö* (< күнлерде) "günlerde", *öpkö* (< öpke) "ciğer", *körüngön* (< körüngen) "görünen" vs.

ÿ ünlüsü

Divayev bu işareti ü sesi için kullanmıştır. Bu ses *күн* "gün", *көпүн* "görüp", *өзү* (< özi) "kendisi", *күйу* (< küç) "güç", *йуу* (< üç) "üç" gibi örneklerde görülmektedir.

3.2. İkiz Ünlüler

"İlminskiy, 1860'da yazdığı eserinde Kazakçada ünlülerin birleşiminden *ai, ei, ii, oi, öi, ui, üi, au, eü, ou, öü, uu, üü* ikiz ünlülerinin (двугласные) ortaya çıktığını; ikiz ünlülerde ilk ünlünün açık ve belirgin, ikincisinin ise yarı ünlü olarak telaffuz edildiğini ancak bu ikiz ünlülerin tek bir uzun ünlüymüş gibi duyulduğunu ifade etmektedir (İlminskiy 1860: 112). Terent'yev, 1875 senesinde yayımladığı çalışmasında Kazakçada *au, ou, uu* ikiz ünlülerinin (двоегласные) varlığından bahsederek ikinci ünlünün ilkinin nazaran daha kısa telaffuz edildiğini belirtmektedir (Terent'yev 1875: 120). Burada hem İlminskiy hem de Terent'yev, ikiz ünlüler için *долгая гласная* "uzun ünlü" değil *двугласная/двоегласная* "ikiz ünlü" terimini kullanmaktadır. Transkripsiyonlu metinde de bazı örneklerde *au, eü, ua* ikiz ünlüleri görülmektedir: *қау* (< қавм) "kavim", *тау* (< тав) "dağ", *отрау* (< отрав) "delta, çatal ağız", *тауп* (< тавып) "bulup", *деү* (< дів) "dev", *анау* (< анау) "şu", *кауşı* (< cavçı) "görecü", *cau* (< caw) "düşman", *aurup* (< ағрып) "ağrıyıp", *uaqıt* (< vaqıt) "zaman".

3.3. Küçük Ünlü Uyumu

Jambıl ağzının da dâhil olduğu Güney ağzlarındaki ses değişimlerinde, Batı ve Kuzeydoğu ağzlarıyla, özellikle Kırgızca ve Özbekçe ile benzerlikler gösteren bazı özellikler bulunmaktadır (Amanolov 1959: 233). Transkripsiyonlu metinde, günümüz Kazakçasına kıyasla küçük ünlü uyumunun genellikle bozulmaması dikkat çekmekte, bu durum Kırgızca ile benzerlik göstermektedir. Örnekler bakıldığında uyum hem köklerde hem de eklerde görülmektedir: *boyu* "boyu", *uzun* "uzun", *cer cüzünün* "yeryüzünün", *otun* "odun", *kötörüp* "taşıyıp", *şukur* "çukur", *öpkösün*

"ciğerini", *osunu* "şunu", *bogunu* "bokunun", *körüñgön* "görünen", *körsötiptü* "göstermiş", *tobuğu* "topuğu", *otur-* "oturmak", *onun* "onun", *köprük* "köprü", *tüyö* "deve", *uzunduğu* "uzunluğu", *küşü* "gücü", *üşün* "için" vs.

Benzer dudak uyumu örnekleri, Katarinskiy'in Kazakçanın Batı ağızlarını esas aldığı çalışmada da dikkat çekmektedir. Örneğin:

<i>tüyölör</i> "develer"	<i>şöp</i> "ot"	<i>kütüppün</i> "beklemişim"
<i>tüyölördün</i>	<i>şöptün</i>	<i>kütüpsün</i>
<i>tüyölörgö</i>	<i>şöpkö</i>	<i>kütüptü</i>
<i>tüyölördü</i>	<i>şöptü</i>	<i>kütüppüz</i>
<i>tüyölördö</i>	<i>şöptö</i>	<i>kütüpsüz</i>
<i>tüyölördön</i>	<i>şöptön</i>	<i>kütüptü</i> (Katarinskiy 1906: 31, 33, 90-91).

3.4. Ünlü Türemesi

Bazı örneklerde hece ortası ünlü türemesi görülmektedir: *ğarık* (< ğark) "suya batma", *ğırık* (< kırk) "kırk", *darıya* (< deryā) "nehir", *ğagār* (< ğahr) "kahr", *asla* (< ašlā) "asla", *şaşıra-* (< saçra-) "sıçramak".

3.5. Ünsüzler

ŷ ünsüzü

Divayev bu işareti çift dudak w için tercih etmiştir. Bu sesin, ünsüzlerden sonra -*uw/üw*, söz başında *w-* şeklinde telaffuz edildiği söylenebilir. Örneğin, *sŷ* "su", *sŷru-* (< suğur-) "çekip çıkarmak", *ŷa* (< ve) "ve", *sulŷ* (< sulu) "güzel", *kŷat* (< kuvat < kuvvet) "kuvvet", *tŷ* (< toğ-) "doğmak".

j ve ʏ ünsüzleri

Divayev y sesi için hem j hem de ʏ işaretlerini karışık kullanmıştır. j'nin kullanıldığı örnekler şunlardır: *boju* (< boyı) "boyu", *darija* (< deryā) "nehir", *Aprasiĵap* "Efrasiyāb", *ekäĵä* (< hikāye) "hikaye" vs. ʏ sesi ise *payġambar* (< peygamber) "peygamber", *ğuday* (< Ğudāy) "Allah", *toy-* "doymak", *ayt-* "söylemek", *soy-* "kesmek", *ğoy-* "koymak" örneklerinde görülmektedir.

h ünsüzü

Divayev h sesi için **берсәһ** örneğinde görüldüğü gibi altı çentikli bir h sesini tercih etmiştir. Örneğin, *ataniğ* "babanın", *payġambardıñ* "peygamberin", *taulardıñ* "dağların" vs.

k ünsüzü

Divayev, ön damak k sesi için Kiril alfabesindeki к sesini, art damak k sesi için Latin alfabesindeki k sesini tercih etmiştir. Art damak k sesi örnekleri şunlardır: *kızı* (< kıızı) “kızı”, *kırık* (< kırık) “kırık”, *şık*- (< çık-) “çıkma”, *balık* (< balık) “balık” vs.

ŋ ünsüzü

Divayev, ön damak g sesi için ɾ, art damak g sesi için ŋ işaretlerini tercih etmiştir. Art damak ŋ sesi örnekleri şunlardır: *payŋambar* (< peygamber) “peygamber”, *casarŋanda* (< yasağanda) “yapınca”, *toyŋız*- (< toyğuz-) “doyurmak” vs.

ɯ ünsüzü

Günümüz Kazakçasında j olarak telaffuz edilen ж sesi, Radlov’un çalışmalarında ɯ işaretiyle gösterilmekte ve дж “c” şeklinde okunduğu belirtilmektedir (Radlov 1893: xiii). Terent’jev de aynı şekilde bu sesi дж “c” ile göstererek джюз (cüz) “yüz”, джол (col) “yol”, джок (cok) “yok”, джаксы (caksı) “iyi” örneklerini vermektedir (Terent’jev, 1875: 120). Bu kayıtlar, günümüzde j olarak telaffuz edilen bu sesin 19. yüzyılın ikinci yarısı ile 20. yüzyılın başlarında c şeklinde söylendiğini düşündürmektedir. Efsane metninde Divayev, Radlov gibi, c sesini ɯ işaretiyle göstermeyi tercih etmiştir. Örneğin, *yoğarı* (< yokaı) “yukarı”, *üürüptü* (< yürüpdür) “yardımcı fiil”, *ıe*- (< ye-) “yemek”, *ıasa*- (< yasa-) “yapmak”, *ıibär*- (< yiber-) “göndermek” vs. ж (j) sesi ise sadece Аж “Üc” örneğinde görülmektedir.

3.6. Ünsüz Olayları

Transkripsiyonlu metinde dikkat çeken ünsüz olayları, genellikle Kazakçanın karakteristik ses değişimleri olup şu seslerde görülmektedir:

ç > ş: *şık*- (< çık-) “çıkma”, *ağaş* (< yığaç) “ağaç”, *şınar* (< çınar) “çınar”, *şukur* (< çukur) “çukur”, *kaş*- (< kaç-) “kaçmak”, *üş* (< üç) “üç”, *şıda*- (< çıda) “katlanmak, dayanmak” vs.

ş > s: *basıman* (< başıman) “başından”, *osunda* (< uşanda) “o anda, o zaman”, *usta*- (< uşla-) “tutmak”, *pisir*- (< pişür-) “pişirmek”, *patsa* (< pādīšāh) “padişah”, *tasta*- (< taşla-) “bırakmak”, *tas* (< taş) “taş” vs.

y > c: *coğarı* (< yokaı) “yukarı”, *ce*- (< ye-) “yemek”, *ciber*- (< yiber-) “göndermek”, *cer* (< yer) “yer”, *coğ* (< yok) “yok”, *col* (< yol) “yol” vs.

f > p: *topan* (< tūfān) “tufan”, *tarıp* (< tar’if) “tarif”, *parman* (< fermān) “ferman”, *köprük* (< köfrük) “köprü”.

n > ŋ: *küñgö* (< küñge) “güneşe”, *körüñgön* (< körüngen) “görünen”, *kañ* (< han) “hükümdar”, *kalıñ* (< kalın) “başlık parası”, *nañ* (< nān) “ekmek”.

m > p: *aspan* (< āsmān) “gökyüzü”, *batpan* (< batman) “batman”.

g > k: *qayıbāna* (< gāibāne) “gıyaben”, *qarık* (< gark) “suya batma”, *qayır* (< gayr) “başkası”.

h > k: *qabar* (< ḥaber) “haber”, *qalıq* (< ḥalk) “halk”, *masılaqat* (< maṣlaḥat) “maslahat”, *aqırulāmır* (< āḥirū’l-emr) “nihayet”, *qan* (< ḥan) “hükümdar”.

h > Ø: *ekäyät* (< ḥikāyet) “hikaye”, *ām* (< hem) “hem”, *āl* (< ḥāl) “hâl”, *ār* (< her) “her”, *älak* (< helāk) “helak”, *eräkät* (< ḥareket) “hareket”.

r > Ø: -*pdUr* yapısındaki *tur* fiilinin evrimi sonucunda son sesteki -*r* düşerek -*ptI*, *ptU* şekillerinde kullanılışı da söz konusudur: *batpaptı* (< batmapdur) “batmamış”, *cetpaptı* (< yetmepdür) “yetmemiş”, *qabar boluptu* (< ḥaber bolupdur) “haber gelmiş”, *körsötüptü* (< körsetipdür) “göstermiş” vs.

3.7. Diğer Özellikler

1. -*lAr* çokluk ekinin -*lOr*, -*tAr*, -*dAr*, -*dOr* biçimleri de görülmektedir: *tüyölör* (< tüyeler) “develer”, *buluttar* (< bulutlar) “bulutlar” *ekäyättär* (< ḥikāyet) “hikâyeler”, *malđar* (< mallar) “hayvanlar”, *kündör* (< künler) “günler”. Burada yuvarlak ünlülü -*lör* ve -*dör* biçimlerinin Kırgız Türkçesiyle benzerlik göstermesi dikkat çekicidir. Bu durum, yukarıda Amancolov’un bahsettiği gibi, Jambıl ağzının da dâhil olduğu Güney ağzlarının bir özelliği olarak değerlendirilebilir.

2. Belirtme hâlinin -*n*, -*dl*, -*dU*, -*tl* şekilleri de kullanılmaktadır: *ayağın* (< ayağını) “ayağını”, *canın* (< cānını) “canını”, *balıktardı* (< balıklarını) “balıkları”, *nandı* (< nānnı) “ekmeği”, *otundu* (< otunnu) “odunu”, *Actı* (< Ācnı) “Üc’u”, *isti* (< işni) “işi” vs.

3. -*nIn* ilgi hâlinin -*nUn*, -*dIn*, -*tIn* biçimleri de görülmektedir: *cer cüzünün* (< yer yüzünün) “yeryüzünün”, *boğunun* (< boğının) “bokunun”, *payğambardın* (< peygamberin) “peygamberin”, *taulardın* (< tawlarının) “dağların”, *sizdin* (< siznin) “sizin”, *Talastın* (Talasın) “Talas’ın”.

4. Arap harfli metindeki *ilen* “ile” bağlacı, transkripsiyonlu metinde *mīnān* ~ *bīnān*; *usı* “şu, bu” işaret zamiri *osu* ~ *os*; *koyadı* yapısı *koyad*; *ötedür* yapısı *öted* biçimlerinde görülmektedir. Burada *koyad* ve *öted* örnekleri, *tur*- fiilinin gelişimi için önemli bir veridir.

4. METİN

Kışsa-yı ‘Ācnıñ Beyānı

Hikâyetlerde Ādem atanıñ Ānūk digen kızı bar iken. Andın toğan ‘Āc iken. Özi nihâyesiz boyı uzun iken. Nūḥ peygamberniñ qavmini tūfān suyu alup gark kılğanda sular kette tawların başınan kırk kez yoqarı çıqğan iken. Uşanda mezkūr ‘Ācnıñ

tizesinen yokağı ceri suğa batmapdur. Nüh peygamberniñ kemesiniñ bir pāyesini uşlap yürüpdür. Ya'nı mezkür 'Āc kette deryālardan cayın balıqlarını tutup alup küñge uşlap pişürüp cer iken.

Ya'nı bir hikāyesi. Nüh peygamber keme yasağanda tört tahta yığaçı yetmepdür. Quday Tebārek ü Te'ālādın haber bolupdur. Nıl deryāsında oğravda¹³ bir tof çınar bar, anı kiltürüp qılsun dipdür. Mezkür 'Ācnu yibersün tamağğa bir toyğuzamen dise kiltürüp beredi dipdür. Anda Nüh peygamber Hudāy Te'ālāğa 'arz qılup durdı. "Hudāyā ol 'Āc yer yüziniñ tamağına toymaydur, qandaq qılup toyğuzamen?" dip. Anda Hudāy Te'ālā aytupdur "Özüm qudretim ilen toyğuzamen" dip. Mezkür 'Ācnu tamağğa bir toyğuzmağğa minnet-dār bolup yiberüpdür. 'Āc barup mezkür çınarnı yüz miñ batman lāyqası¹⁴ ilen suğurup alup kilüp berüpdür. Andın keme bitipdür. Hem yine āsmāndağı bulutlar mezkür 'Ācnuñ biline oralup qalır iken.

Ve yine ol vaktde Semerqand menzîlinde Āprasyāb digen bir pādīşāhnıñ şehri bar iken. Ol şehr hālkı aytupdur: "Bizge otun kiltürüp bersen sizge tamaq bire-miz" dir iken. Anda dala daştan¹⁵ otun köterüp kilüp birer iken. Ol şehr bir alup kilgen otunını üç yıl cağır iken. Bir künlerde mezkür 'Āc ol şehrge qahr qılupdur. "Maña hatun tavıp bir" dip. Ol şehr hālkı maşlağat tavıp bir çukur cer qazupdur. Çukurlığı seksen gez éni seksen gez. Ol çukurğa soyğan mallarını qanını öpkisini cününü¹⁶ hem paқта¹⁷ taşlap tolturup mezkür 'Ācge aytupdur. "Usını hatun qıl, saña ādem zürriyādı hatun bolmaydı" dipdür. Mezkür 'aklı coqlıqdan zinā qılupdur. Andın Hudānıñ qudreti ilen Ye'cüc Me'cüc digen peydā bolupdur. Ol nerse Kūh-ı Kāfda dīv perîleriniñ qolunda bendde imiş dipdür. Āhîrû'l-emr mezkür Āprasyāb pādīşāhnıñ hālkına qahr qılup bir putını şehrniñ bir çetine qoyup yine bir putını bir çetine qoyup taltayıp¹⁸ turup tışıp yiberse mezkür şehr boğınıñ astında qalup helāk boluptı deydür.

Ya'nı bir hikāyesi. İlgerki ötker Rüstem Dāstān Pālvān cer yüziniñ pālvānı idi. Andın gāibāne sırtınan köp qorqar iken. Bir künlerde kez kilüp tanımay mezkür Rüstemni uşlap alup misāli bir qozıdek bir qoltuğına kısıp kete berüpdür. Ol hālde mezkür Rüstem qoltuğında qımıldap hareket qılupdur. Mezkür 'Āc aytupdur "Sen nige hareket qıla-sen?" dipdür. Anda Rüstem aytupdur "Anaw körüngen çan Rüstem iken, anı çakra-men" dise "ah" dip taşlap qaçupdur.

Ya'nı bir hikāyesi. Usı Tüyme Kint şehr iken. Anıñ Kökürçin Han digen hanı bar iken. Mezkür hanıñ Tüyme Sulu digen kızı bar iken. Mezkür 'Āc kızını tar'ifni işitip mezkür hanğa cavçı¹⁹ qoyup kızını maña bersün dip qahr qılupdur. Mezkür han aytupdur "Kızımniñ qalın malığa Taş Aqır cāyın körsetipdür. Usı cerden oñay taştan kale qılup aqlā caw almaytun bir qorğan soğup bersün hem qorğanıñ aldınan Talasniñ suynı burup ağızup bersün" dipdür. Ol işni qabul körüp Taş Aqır taşını yasap turğan hālde Tüyme Sulu kız dalağa seyl temāşāhğa çıksa mezkür 'Āc közi tüşüp körüp 'aşıklıqdan kuvat²⁰ medārı kitip taşını yasay almapdur. Usı arada ési kirip

uyalup bul aradan kaçken iken. Ol vaktde Mısrî digen şehrin peygamberi Mūsā iken. Sol muzāfetğa²¹ barğan iken. Şol hâlde Hudāy Tebārek ü Te‘ālādın fermān bolupdur Mūsā peygamberğa. Uşal ‘Ācnıñ taqdîr-i eceli sizniñ ‘aşāñızdandır <urı>ñız dip. Mezkûr Mūsā peygamberniñ boyı kırk gez ikenler. Yokarı saçrap umtulsā²² yine kırk gez çıqıpdur. Cem‘i seksen gez çıqğanda ursa ‘aşāları mezkûr ‘Ācnıñ ayağının topıgına tiyipdür. Hudānıñ kudreti ilen ayağı bik ağrıp sırkaw bolup çıdamay Nîl deryāsına ayağını salup oltursa şol hâlde hazret-i ‘Azrā‘ilge fermān bolup cānını alupdur. Tinesi uşal cerde qalğan, anıñ ortan ciligi deryā-yı Nîlge köfrük bolup qalğan deydür. Ol cilikniñ içinen kârvânlar mallarını aydap tüyelerini cügi ilen yetelep ötedür iken. Cılında bir yağlap koyadı iken. Özi nihāyetsiz köp yaşağan iken.

Yine bir hikāyesi. Özi gayrdın yine özü uşanca uzunlığı bar ‘aklı çok küci bar gayreti çok üçün ol vaktdeği halklar Alan Qasar²³ dip laqap koyupdur. Bu sözlerni Kışaşü‘l-Enbiyā digen kitāpda hem Şāh-nāme digen kitāpda beyān qılğan iken. Bizniñ bilgen körgen hikāyesi uşbudur deyü²⁴.

Yokarığı Nüh peygamber mezkûr ‘Ācnı tamaqğa bir toyğuzmaqğa minnet-dār bolup idi. Nîl deryası ilen Nüh peygamberniñ arası üç aylık yol idi. Mezkûr ‘Ācnıñ her başkanda qadamınıñ arası bir künlük yol bolur idi. Mezkûr çınarğa bir kün barup tanlası alup kildi. Nühge aydı “Maña tamaq berüp toyğuz” dip. Bul ortada Hudāy Tebārek ü Te‘ālā iki nānnı Hazret-i Cebrā‘ildin yiberdi. “Bismillahirrahmanirrahimni ayturup yegüzsün” dip. İki nānnı ‘Ācnıñ aldığa koydı. “Bismillahirrahmanirrahim dip yegil” dip. ‘Āc bismillahnı ayıp cēp idi. Hudānıñ kudreti ilen bir nānğa toydı dipdür. Barlık ömrinde toyganı şol dipdür.

SONUÇ

Divayev’in 20. yüzyılda Kazaklardan kaydettiği bu efsane, Çağatay Türkçesi yazı dilinin bütünlüğünü korurken aynı zamanda Kazakça konuşma diline ait bazı özelliklerin yazı diline dâhil edilmeye başlandığı geçiş dönemine ait bir metindir. Bu bağlamda Arap harfli metinde şu özellikler dikkat çekmektedir:

- Kelime başı *y* ~ *c* seslerinin karışık yazımı: *cer* ~ *yer* “yer”, *ce-* ~ *ye-* “yemek”, *cıl* ~ *yıl* “yıl”;

- *c*’li örneklerin ağırlıklı olması: *çok* “yok”, *cilik* “kemik”, *cük* “yük”, *caw* “düşman”, *cayın* “yayın balığı”, *caç-* “yakmak”;

- Çift dudak *w* (ڤ) sesinin yazıya dâhil edilmesi: *taw* “dağ”, *tawıp* “bulup”, *caw* “düşman”;

- Ayrılma hâlinin *-dIn*, *-dAn*, *-tan*, *-nAn* şekillerinde görülmesi: *andın* “ondan”, *deryâlardan* “nehirlerden”, *cerden* “yerden”, *taştan* “taştan”, *başman* “tepesinden”, *tizesinen* “dizinden”;

- *-atun* sıfat-fiil ve *-ğanda* zarf-fiil eklerinin birer örnekte rastlaması: *caw almaytun bir qorğan* “düşman zaptedemeyecek bir kurgan”, *keme yasağanda* “gemi yaptığında”.

Efsanenin ilginç bir yanı ise, Divayev’in bunu bir Jambıl sakininin ağzından kaydetmiş olması ve konuşma dilini esas alarak dönemin Jambıl ağzını Kiril harfli transkripsiyonda işaretlemesidir. Divayev’in transkripsiyonunda o dönemde Jambıl ağzının şu özellikleri göze çarpmaktadır:

- *ä* sesinin varlığı: *ekäyät* (< hikāyet) “hikaye”, *ikän* (< iken) “imiş”, *kemä* (< keme) “gemi”, *cibär-* (< yiber-) “göndermek”, *seksän* (< seksen) “seksen” vs;

- Uzun *ä* sesinin bulunması: *sär* (< şehir) “şehir”, *äm* (< hem) “hem”, *äl* (< hāl) “hāl”, *är* (< her) “her”;

- Kısa ve *t’*ya yakın bir *i* sesinin varlığı: *bır* (< bir) “bir”, *pişir-* (< pişir-) “pişirmek”, *keltir-* (< kültür) “getirmek”, *cibär-* (< yiber-) “göndermek” vs.;

- İkiz ünlülerin görülmesi: *tau* (< taw) “dağ”, *çatal ağız*, *taup* (< tavıp) “bulup”, *deü* (< dīv) “dev”, *cau* (< caw) “düşman”, *aurup* (< ağrıp) “ağrıyıp” vs.;

- Küçük ünlü uyumunun genellikle bozulmaması: *boyu* “boyu”, *uzun* “uzun”, *cer cüzünün* “yeryüzünün”, *otun* “odun”, *kötörüp* “taşıyıp”, *şukur* “çukur”, *öpkösün* “ciğerini” vs.;

- Çokluk ekinin *-tAr*, *-dAr* değişkelerinin yanı sıra *-lör* ve *-dör* yuvarlak biçimlerinin de görülmesi: *tüyölör* (< tüyeler) “develer”, *kündör* (< күнler) “günler”;

- Ağızlara özgü unsurların bulunması: *mınän ~ bınän* (< bilen) “ile”, *osu ~ os* (< usı < uşı) “şu, bu”, *koyad* (< koyadı) “yardımcı fiil”, *öted* (< ötedür) “geçer”.

20. yüzyılda kaydedilen bu efsane, Kazakların konuşma dilinden hareketle yazı dilini oluşturma sürecini yansıtan önemli bir örnektir. Bu döneme ait metinlerin yayımlanması ve dil özelliklerinin incelenmesi, yazı dillerinin oluşumu ve geçiş süreçlerine ışık tutacaktır.

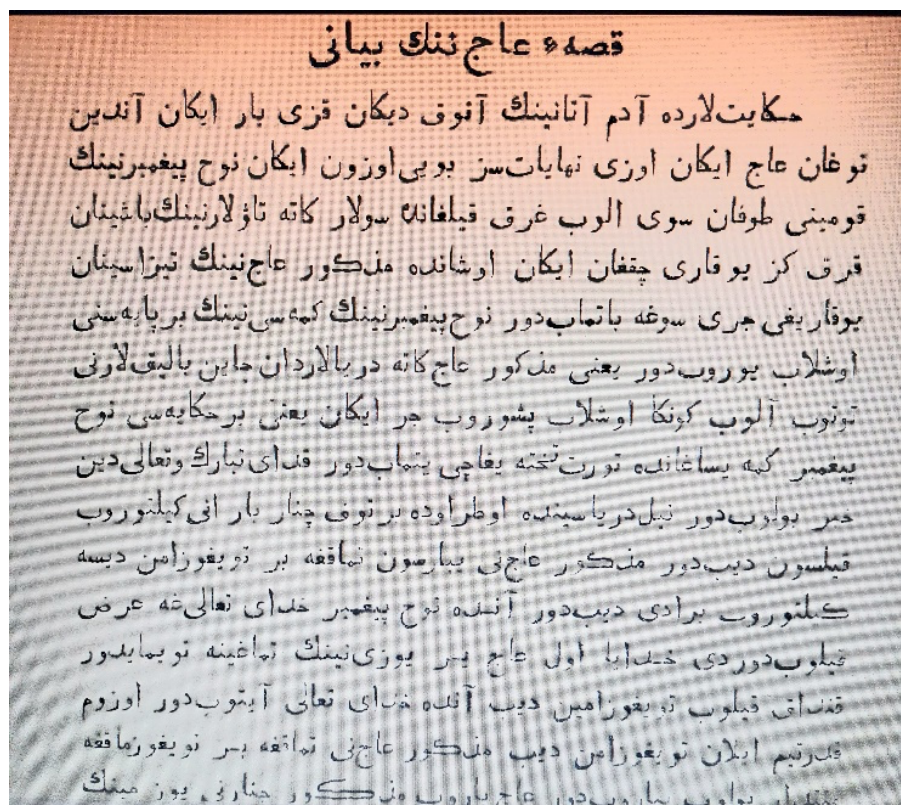
KAYNAKÇA

- ADAS, M. (2008). "Colonialism and Science". *Encyclopaedia of the History of Science, Technology, and Medicine in Non-Western Cultures* (ed. Helaine Selin). Springer, 166-171.
- AKMATALİYEV, A. (2015). *Kırgız Tilinin Sözdüğü I-II*. Bişkek: Avrasya Press.
- AMANCOLOV, S. (1953). "O Dialektah Kazahskogo Yazıka". *Voprosı Yazıkoznaniya*, No: 6, 87-101.
- AMANCOLOV, S. (1959). *Voprosı Dialektologii i İstorii Kazahskogo Yazıka I*. Almatı: Almatinskiy Gosudarstvenniy Pedagogičeskiy Institut imeni Abaya.
- BOZKURT, N. (2012). "Üc b. Unuk". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 34-35.
- CANUZAKOV, T. (1999). *Kazak Tiliniñ Sözdügi*. Almatı: Dayk-Press Yayınevi.

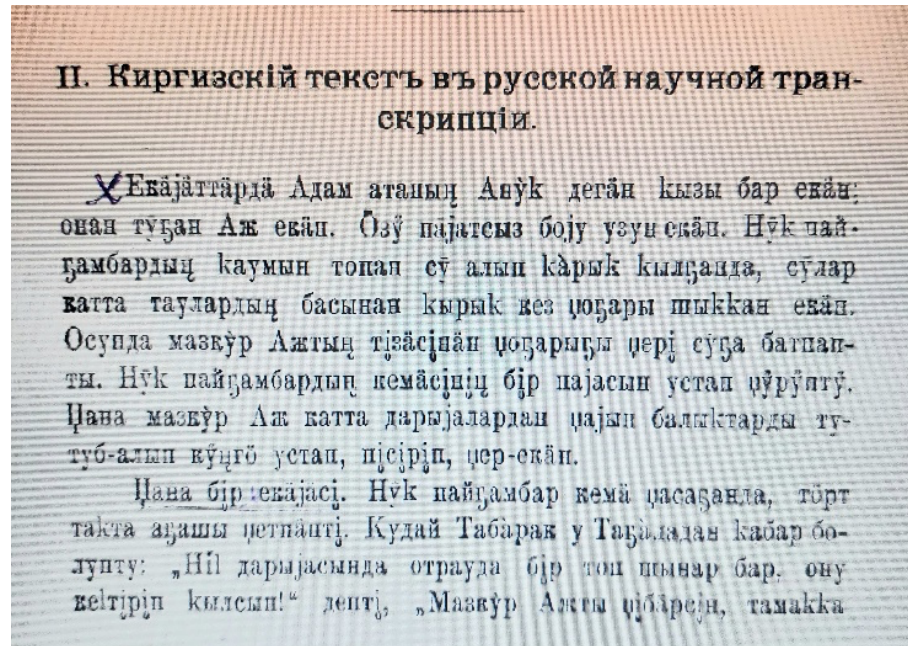
- DİVAYEV, A. (1899). "Razskaz ob Alangksar-alife". *Zapiski Vostochnago Otdeleniya İmperatorskogo Russkago Arheologičeskago Obščestva* (C. 11). St. Petersburg: Tipografiya İmperatorskoy Akademii Nauk, 292-297.
- DİVAYEV, A. A., & Anderson, V. (1908). *Kirgizskaya Legenda o Vethozavetnom Velikane Adje (Oge)*. Kazan: Tipo-litografiya İmperatorskogo Universiteta.
- İLMİNSKİY, N. İ. (1860). *Materialı k İzučeniyu Kirgizskogo Nareçiya*. Kazan: Kazanskiy Universitet.
- KARL van der TOORN, B. B. (1999). *Dictionary of Deities and Demons in Bible*. Leiden: Brill.
- KATARİNSKİY, V. V. (1906). *Grammatika Kirgizskogo Yazıka: Fonetika, Etimologiya i Sintaksis*. Orenburg: Turgayskaya Oblastnaya Tipografiya.
- KOSMAN, A. (2002). "The Story of a Giant Story: the Winding Way of Og King of Bashan in the Jewish Haggadic Tradition". *Hebrew Union College Annual*, 73, 157-190.
- LUNİN, B. V. (1974). *İstoriografiya Obščestvennih Nauk v Uzbekistana: Bio-Bibliografičeskiye Očerki*. Taşkent: Fen.
- MARUFOV, Z. M. (1981). *O'zbek Tilining İzohli Lug'ati I-II*. Moskova: İzdatel'stva Russkiy Yazık.
- McAFFEE, M. (2022). "Biblical king Og and the Ugaritic Deity Rāpi'u: Sorting Out Two Figures in Light of the Rephaim and the Toponyms Ashtaroth and Edrei". *Like 'Ilu are you wise: Studies in Northwest Semitic Languages and Literatures in Honor of Dennis G. Pardee* (ed. H. H. Hardy II, Joseph Lam, Eric D. Reymond). Chicago: The Oriental Institute of the University of Chicago, 389-404.
- NECİP, E. N. (1968). *Uygursko-Russkiy Slovar*. Moskova: İzdatel'stvo Sovetskaya Entsiklopediya.
- ÖZDEMİRCİ, A. (2023). *Uygurlık Tarihi Dersleri: İşin, İnsanın ve Anlaman Hikâyesi*. Ankara: Nobel.
- RADLOV, V. V. (1893). *Opit Slovarya Tyurskih Nareçiy* (C. 1/1. St). Petersburg: Tipografiya İmperatorskoy Akademii Nauk.
- SAKHİPOVA, F. (2007). *Kazak Türkçesinin Merkezî, Kuzey ve Doğu (Orta Jüz) Ağızları*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- TERENT'YEV, M. (1875). *Grammatiki Turetskaya, Persidskaya, Kirgizskaya i Uzbekskaya I*. St. Petersburg: Tipografiya İmperatorskoy Akademii Nauk.
- YEPİFANOVA, L. M. (1962). *Mirzâ 'Abdal'azîm Sâmî Ta'rîh-i Salâtîn-i Manğîtiya*. Moskova: İzdatel'stvo Vostochnoy Literaturı.

EKLER

Ek 1: Efsane Metni

Ek 2: Divayev'in Transkripsiyonu

AÇIKLAMALAR

¹ Divayev, A. (1891). *Skazki (sobranniye v Çimkentskom i Awliyeatinskom uyezdah)*. Sbornik materialov dlya statistiki Sır-Dar'inskoy oblasti, Taşkent.

² Divayev, A. (1892). *Skazki i basni tuzemnogo naseleniya Sır Dar'inskoy oblasti*. Sbornik materialov dlya statistiki Sır Dar'inskoy oblasti, II, Taşkent.

³ Og ile ilgili anlatıların ortaya çıkışı ve gelişimi hakkında bk. Kosman, A. (2002). The Story of a giant story: the winding way of Og King of Bashan in the jewish haggadic tradition. *Hebrew Union College Annual*, 73, 157-190.

⁴ Tüymekent, Orta Çağ'a ait bir şehir olup, günümüzde kalıntıları, Jambıl ilinin Bayzak ilçesine bağlı Tüymekent köyünün güneydoğu eteklerinde, Talas Irmağı'nın sağ kıyısında yer almaktadır (Ayagan 2006: 249).

⁵ İslami kaynaklarda Üc, Firavun'un kızını almak için dev gibi kayalarla Benî İsrâil yurdunu yok etmek istemektedir (Bozkurt 2012: 35).

⁶ Akırtas olarak da bilinen bu tarihî anıtlar kompleksi, Taraz şehrinin 40 km doğusunda, eski kervan yolu üzerinde yer almaktadır. Farklı kronolojik dönemlere ait anıtları barındıran bu kompleks, MÖ V-III. yüzyıllara ait beş İskit veya Usun mezar höyüğünden oluşan bir mezarlık alanı ve taş bloklardan inşa edilmiş, tamamlanmamış bir yapının kalıntılarından meydana gelmektedir (Baypakov 2018: 118).

⁷ İlimskiy, N. İ. (1860). *Materialy k izučeniyu kirgizskogo nareçiya*. Kazan.

⁸ Katarinskiy, V. V. (1897). *Grammatika kirgizskogo yazıka*. Orenburg.

⁹ Melioranskiy, P. M. (1894). *Kratkaya grammatika kazak-kirgizskogo yazıka I*. St. Petersburg.

¹⁰ Terent'yev, M. (1875). *Grammatiki turetskaya, persidskaya, kirgizskaya i uzbekskaya I*. St. Petersburg.

¹¹ Kazak ağızları *Batı, Güney, Doğu ve Merkezî-Kuzey* olmak üzere dört gruba ayrılmaktadır. Jambıl ağızı, Güney grubunda yer almaktadır (Sakhipova 2007: 151-152).

¹² Bk. (Radlov 1893: 1x)

¹³ Sözcük Kazakçada *atıraı* "delta, çatal ağız" şeklinde kullanılmaktadır (Canuzakov 1999: 49).

¹⁴ Sözcük Özbekçe *loyqa* "çamurlu, bulanık" (Marufov 1981-I: 434), Uygurcada *layqa* "kir; kirli, bulanık" (Necip 1968: 688) biçimlerinde bulunmaktadır.

¹⁵ *dala daş* (< dala deşt) ikilemesinin ikinci kısmı olan *deşt* sözcüğü metinde (دشت) şeklinde yazılmıştır. Bu ikileme Özbekçe *dala daşt* "kır, ova" (Marufov 1981-I: 206) olarak kullanılmaktadır.

¹⁶ Sözcük Arap harfli metinde جینی "cinini" şeklinde yazılmış, Divayev *cünün* "yününü" şeklinde aktarmıştır. (atıf yapılmamış)

¹⁷ Sözcük Özbekçe *pahta* "pamuk" (Marufov 1981-I: 580), Uygurcada *pahta* "pamuk" (Necip 1968: 239), Kazakçada *mahta* "pamuk" (Canuzakov 1999: 449), Kırgızcada *pahta* "pamuk" (Akmataliyev 2015-II: 338) şekillerinde bulunmaktadır.

¹⁸ *taltay*- "bacaklarını iki yana açmak" fiili için bk. (Canuzakov 1999: 447; Akmataliyev 2015-II: 447; Marufov 1981-II: 112).

¹⁹ Sözcük Kazakçada *javşı* "kız istemeden önce, kızın anne ve babasına, onaylarını almak üzere gönderilen kişi" (Canuzakov 1999: 221), Kırgızcada *cuuçı* "kız istemeden önce kızın anne babasının, yakınlarının onayını öğrenmek üzere gönderilen kişi" (Akmataliyev 2015-I: 542) biçimlerinde kullanılmaktadır.

²⁰ *kuvvat* sözcüğü Kazakçada *quwat* biçimindedir (Canuzakov 1999: 413). Arap harfli metinde sözcüğün Kazakça telaffuzu esas alınmıştır.

²¹ Arapça *muẓāfāt* sözcüğü metinde *muẓāfet* şeklinde yazılmıştır. Sözcük Özbekçe *muzofot* "il, vilayet" biçiminde bulunmaktadır (Marufov 1981-I: 477).

²² *umtul*- "hamle yapmak, atılmak" fiili için bkz. (Canuzakov 1999: 684; Akmataliyev 2015-II: 581).

²³ Sözcük Kırgızlarda *alanğazar* "düşünmeden hareket eden, budala, hoppa, aceleci" (Akmataliyev 2015-I: 84), Kazaklarda *alanğasar* "düşünmeden konuşan, dikkatsiz, bön" (Canuzakov 1999: 31) olarak yaşamaktadır.

²⁴ Bu sözcük metinde دې "deyü" şeklinde yazılmış, Divayev *dep* "deyip" şeklinde aktarmıştır.

SORUMLU YAZAR
CORRESPONDING AUTHOR

ÖĞR. GÖR. DR. LİRA MAİRAMEK KYZY
lira1990@inbox.ru

ETİK KURUL İZİNİ
ETHICS COMMITTEE APPROVAL

ÇALIŞMADA HERHANGİ BİR ETİK KURUL
İZNİNE GEREK YOKTUR.
THERE IS NO NEED FOR ANY ETHICAL
COMMITTEE APPROVAL FOR THE STUDY.

DESTEKLEYEN KURUM/KURULUŞLAR
SUPPORTING-SPONSOR INSTITUTIONS OR
ORGANIZATIONS

HERHANGİ BİR KURUM/KURULUŞTAN DESTEK
ALINMAMIŞTIR.
NO SUPPORT WAS RECEIVED FROM ANY
INSTITUTION/ORGANIZATION.

KATKI ORANI
AUTHOR CONTRIBUTION PERCENTAGE

TEK YAZAR % 100
SOLE AUTHOR

ÇIKAR ÇATIŞMASI
CONFLICT OF INTEREST

HERHANGİ BİR ÇIKAR ÇATIŞMASI
BULUNMAMAKTADIR.
THERE IS NO CONFLICT OF INTEREST.

DEĞERLENDİRME ASSESSMENT	İKİ DIŞ HAKEM / ÇİFT TARAFLI KÖRLEME TWO EXTERNAL REFEREES / DOUBLE BLİND
BENZERLİK TARAMASI SİMİLARİTY SCREENİNG	DERGİPARK, İNTİHAL.NET ÜZERİNDEN YAPILMIŞTIR. THE SCREENİNG WAS DONE THROUGH DERGİPARK, İNTİHAL.NET.
TELİF HAKKI VE LİSANS COPYRİGHT AND LİCENSE	YAZARLAR DERGİDE YAYINLANAN ÇALIŞMALARININ TELİF HAKKINA SAHİPTİRLER VE ÇALIŞMALARI CC BY-NC 4.0 LİSANSI ALTINDA YAYIMLANMAKTADIR. THE AUTHORS OWN THE COPYRİGHT OF THEIR WORK PUBLISHED İN THE JOURNAL AND THEIR WORK İS PUBLISHED UNDER THE CC BY-NC 4.0 LİCENSE.
YAPAY ZEKÂ KULLANIMI USE OF ARTİFİCİAL İNTELLIGENCE	ÇALIŞMADA YAPAY ZEKÂ KULLANILMAMIŞTIR. ARTİFİCİAL İNTELLIGENCE WAS NOT USED İN THE STUDY.